

КАПИТАНСКИЕ ЧАСЫ М. KUZMINA VE SVĚTLE TRADIC RUSKÉ PRÓZY

Josef Dohnal (Brno)

Abstract:

The article focuses at the short story *Капитанские часы* by M. Kuzmin. It shows in which extend Kuzmin uses similar theme of the common man like N. V. Gogol in his famous story *Шинель*. The attitude to the theme is in Kuzmin's story a different one: the fate of the hero is determined not by some supernatural or cosmic factors but by anonymous administrative. The article also shows the link of M. Kuzmin's prose and A. P. Chekhov; both of them use delicate irony in their narration.

Key words: M. Kuzmin, A. P. Chekhov, N. V. Gogol, narration, common man in Russian literature

Michail Kuzmin (1872–1936) je jedním z autorů spíše oné „druhé“ řady, která spoluvytvářela ruskou literaturu na přelomu 19. a 20. století. Nepatří k nejčtenějším, jeho prozaická tvorba je přesto zajímavá tím, jak i ona ilustruje tematickou šíři i transformaci forem i proměnu témat v ruské literatuře období «себряного века», tedy období přechodu od plné zralosti ruského realismu k hledání nových výrazů v ruském umění a literatuře, které by umožnily udělat další krok při „zkoumání“ lidské duše a jejího spolubytí s vnějším, obklopujícím ji světem.

Kuzmin je ve svých menších prózách zpravidla orientován na „malého člověka“, na jeho každodenní starosti, případně na drobné příhody, které však pro hrdiny takového typu znamenají významné vychýlení z jeho zpravidla setrvačného stavu. Poetikou prozaických děl navazuje významně na tzv. gogolovskou školu v ruské literatuře, především na jeho *Петербургские рассказы*, nikoli bez ohlasu u něj jsou však i prvky charakteristické pro novější impulsy, v jeho případě mimo jiné impulsy přicházející od povídek A. P. Čechova.

Dokladem této dvojí návaznosti je i povídka *Капитанские часы*, která byla uveřejněna poprvé v roce 1913¹. Platí o ní právě výše řečené – povídka je podle našeho názoru zřetelným dokladem návaznosti na N. V. Gogola, ale i svědectvím Kuzminovy snahy zachytit i některé z jevů příznačných pro dobu jeho vlastní literární činnosti se smyslem pro podání všední, „nezajímavé“ reality blízkým některým Čechovovým prózám, také pak jemným ironickým nádechem obsaženým v pásmu *выправёче*.

Oním „malým člověkem“ je v této povídce kapitán Jevgraf Iljič Matočkin žijící v blíže neurčeném, „průměrném“ malém ruském městě. Žije šedým životem, jak se na „malého člověka“ sluší a patří, ničím nevyniká, koná svoji práci a nechává se opečovávat vdovou Domnou Ivanovnou Zacharčuk. Právě ona je

¹ Кузмин, М.: *Капитанские часы*. Альманах *Петербургские вечера*, кн. 2. Санкт-Петербург 1913, с. 115–174, nově pak uveřejněno v: Кузмин, М.: *Проза*, т. 8. Berkeley 1990, с. 312–356.

jedním ze dvou zdrojů nových impulsů, které kapitána a jeho život mají velmi ovlivnit. Domna Ivanovna je svým způsobem *femme fatale* kapitánova života – nikoli tím, jak je krásná, a tím, jak jej uchvátí, ale daleko spíše tím, jak jej vplete do svých sítí: vaří mu, pečuje o jeho zdraví, chová se k němu mile, nenápadně si jej k sobě připoutává a pro sebe izoluje od ostatních, až si život bez ní neumí představit. Není to však jen ona pečovatelská láska, ale i pořádný kus vypočítavosti, neboť Domna Ivanovna hledá především klidné a bezpečné zázemí, útočiště před možnými nebezpečnostmi života, jistotu především materiální. Navíc – jak z textu vysvítá – kapitán by měl být brzy povýšen na plukovníka, což by zlepšilo materiální zabezpečení i sociální statut nejen samotného Jevgrafa Iljiče, ale především Domny Ivanovny – a to ji láká, touží po tom.² Sám kapitán s povýšením počítá jako se samozřejmostí, vyplývá z doby jeho služby v armádě, z toho, že nemá žádné problémy, prohřešky, nesrovnalosti.

Jako vybočení ze stereotypu, zpestřující detail a znak brzy dostupného přepychu přináležející k nové podplukovnické hodnosti jako její symbol si kapitán v předstihu objednal zlaté hodinky z dílny Pavla Bure. Zdůvodňuje to v rozhovoru s Domnou Ivanovnou právě tím, že je třeba, aby byl na své jmenování po všech stránkách připraven. Jen v trochu jiných vnějších podmínkách tu Kuzmin staví na schématu malého člověka hledajícího v materiální sféře stvrzení svého vnějšího postavení – i Gogolův Bašmačkin si nechává dělat plášť, kterým chce jednak potvrdit, jednak upevnit svoji navenek hláсанou identitu i vnitřní pocit jistoty. A stejně jako Bašmačkin, i Jevgraf Iljič si užívá moment, kdy se jeho přání naplní: «Наконец долгожданная посылка от Павла Бурэ пришла. С каким трепетом распарывал наш капитан холст, в который был зашит небольшой ящик из тонких дощечек, где в другой, картонной коробочке в вате и папиросной бумаге лежали они – часы от Павла Бурэ, вестники производств, помолвки и других счастливых событий. Думал ли мастер, делавший бездушные стрелки, рычаги и колесики, все внутренности золотого тельца (и такие милые, аккуратные, чистенькие внутренности – не то что кишки и печенка!) – думал ли он, что они отныне будут отмечать с верностью на два года только блаженные минуты и не менее блаженные секунды? Он, конечно, так не думал, но в этом были уверены и добрый капитан, и вдова Захарчук, и работница Мавра, благоговейно взиравшая на откопку часов, будто она присутствовала при открытии мощей.»³ Poslední věta citovaného úryvku však vnáší do situace jistotu, o které – máme-li hovořit o návaznosti na N. V. Gogola – budiž pochybováno. Výstižně to v souvislosti s Gogolovými prózami s folklórní tematikou říká I. Pospíšil: „Svět není zdaleka takovým, jak se nám jeví, stojí za ním velký stín, který nemůžeme a snad ani

² Svým způsobem je tu tedy výchozí situace dosti podobná např. románu F. Sologuba *Мелкий бес*: žena usiluje o muže, který by ji svým postavením zabezpečil materiálně a pozvedl její postavení ve společnosti.

³ Кузмин, М.: Капитанские часы. В: Кузмин, М.: Проза, т. 8. Berkeley 1990, s. 318–319.

Капитанские часы М. Кузмина ve světle tradic ruské prózy

nechceme poznat:...“⁴ O ničem budoucím nelze být přesvědčen, nic v budoucnosti není jisté...

Právě to pak nastává – zasahuje náhoda: hodinky budoucího podplukovníka Jevgrafa Iljiče Matočkina si půjčí poručík Paša Kirjanov, jeden z jeho kolegů, jehož prosbu Matočkin nedokázal odmítnout. Scéna vypůjčení je líčena tak, že Matočkin se probouzí ze spánku a Kirjanov jej napůl ještě spícího zaskočí svou prosbou, takže Matočkin jako by ani nevěděl, co přesně se s ním odehrává. Kirjanov hodinky využije k tomu, aby se blýskl před jednou ze svých krátkodobých známostí. Když si pro ně Matočkin přijde (pro změnu budí zase on Kirjanova), zjistí se, že Kirjanov hodinky nemá. Po hledání, do kterého se nakonec musela zapojit i policie, se zjistilo, že je ukradla služka ve veřejném domě, kde Kirjanov hýřil. Hodinky se tak brzy opět ocitly u původního majitele: «Итак, все кончилось, по-видимому, благополучно: порок был наказан, добродетель торжествовала, часы были возвращены, девчонку посадили, причем казалось только одно удивительным, почему об этом событии говорили слишком много, притом вкривь и вкось; вероятно, потому что сами участники истории не любили о ней распространяться. Девчонке не приходилось много разговаривать, а нашим приятелям тоже представляло немного интереса вспоминать все-таки несколько скандальный случай. Особенно не любила об этом вспоминать вдова Захарчук; она даже к самим часам стала относиться как-то подозрительно после того, как они побывали в веселом месте.»⁵ V reakci na celou anabázi ochladl kapitánův vztah k hodinkám i k poručíkovi.

Celá historie s hodinkami je v povídce vyličena jako drobná nehoda, málem téměř bezvýznamná epizoda v jinak ideálním soužití, námluvách a zasnubách a následně dokonce svatbě kapitána a vdovy Zacharčuk. I na zasnubní hostině se sice stane drobná „nehoda“, když hosty z hodování v zahradě vyžene náhlá bouřka, o něco později se konající svatební hostina v tomtéž místě už ale proběhne naprosto hladce. Jejich štěstí je tedy téměř dokonalé – a to až do doby, kdy se kapitán dozvídá, že navzdory všem očekáváním nebyl povýšen. Oba – on i jeho žena – nesou tento fakt s pocitem jisté urážky, kapitán se s ním však smíří jako s osudovým krokem, kterému nemá cenu vzdorovat. Jeho ženy se zklamání z nenaplněného očekávání jistého povýšení dotýká více (spojovala s ním přece jen daleko více svoji společenskou prestiž v maloměstském prostředí), nakonec se však musí poddat situaci.

Vševědoucí vypravěč povídky komentující celý příběh však umí zahlédnout za obzor vědění postav a přináší i informaci o tom, co se stalo příčinou toho, že kapitán nebyl povýšen. Drobný náznak o tom, že historika s hodinkami byla hodně propírána kapitánovým okolím, kterou vypravěč vsadil do textu, když líčil, co se

⁴ Pospíšil, I.: Ruský román znovu navštívený. Brno 2005, s. 123.

⁵ Кузмин, М.: Капитанские часы. В: Кузмин, М.: Проза, т. 8. Berkeley 1990, s. 334.

s hodinkami seběhlo, nabývá náhle jiné dimenze. Vypravěč totiž uvádí diskusi o Matočkinově povýšení, kdy «начальство» dostává od osoby označované jako «сведущее лицо» informaci o ztrátě hodinek, leč ve zkrácené podobě: «Пре-забавная история: капитан Маточкин выписал часы, и потом они пропали в веселом доме, их везде отыскивали, обвиняли разных личностей, судили, а потом часы нашлись в собственной же квартире капитана. Тогда много все смеялись этой истории и много говорили о ней. А может быть, я и путаю; может быть, часы принадлежали не капитану Маточкину, а были им взяты на временное пользование, но, во всяком случае, он ближайше замешан в этой смешной истории.» Сведущее лицо говорило весело a bezzáботно, a сведения имело dovoľно приблиžительные, как a все осведомленные люди, но начальство приняло как-то неожиданно серьезно весь этот рассказ, a окраска событий показалаь ему подозрительной a неприятной.»⁶

Posun reality a mechanistický způsob rozhodování, ve kterém je „malý člověk“ jen hříčkou v rukou administrativního soukolí, které je anonymizováno, se projevují naplno. A přestože „malý člověk“ nemá jinou volbu, než se podřídít, dochází k zásadnímu zvratu v jeho osudu. Kapitán Matočkin čeká další čtyři roky na novou možnost, kdy by mohl být povýšen. Zklamání z toho, že mu nebyl umožněn pohyb po kariérním žebříčku stejně jako jiným, jej vede ke smíření se s osudem a podřizování se mu. Jeho žena, která to vše bere mnohem vážněji a cítí se ošizená, neboť do sňatku přece jen vstupovala nikoli kvůli velké lásce k Matočkinovi (ta chyběla zcela), mezitím začne flirtovat se záletníkem Kirjanovem, nakonec se s ním sblíží a Matočkina s ním podvede. Když je Kirjanov převelen do jiného města a když Matočkin – ze stejného důvodu jako předtím, tedy kvůli historce s hodinkami, kterou ovšem nikdo neproověřil – není povýšen ani podruhé, jeho manželka uteče za Kirjanovem do jeho nového působiště. Matočkin přichází o poklidné rodinné štěstí, o manželku, o kariéru. Hodinky, které měly být symbolem jeho povýšení, se příznačně kdesi povalují, nepoužívá je, nedívá se na ně, nekochá se jimi, už je ani nenatahuje, upadly do zapomnění.

Matočkinův osud je zpečetěn: nic z toho, co se před ním objevilo jako světlé, chtěné či štěstí slibující, nebylo a nebude naplněno – namísto toho přichází zklamání, ztráta smyslu života. Zástupně, jako by hledal příčinu nezdaru, ničí hodinky, svoji bývalou radost, symbol svého harmonického, vyrovnaného života. V tom okamžiku se mu vybavují ještě další momenty ztraceného štěstí – jako by definitivně přišel o všechno, o přítomnost i budoucnost, jako by jediná možnost chvilkového zážitku štěstí byla už jen jeho minulost: «Капитан выронил листок (зpravу о том, že jej opouští žena – J. D.) из рук и долго сидел, не двигаясь и не замечая, что лампа коптит во всю. Потом, будто его что осенило, встал, подошел к комоду, начал рыться и, вытащив футляр, вынул часы и бросил

⁶ Кузмин, М.: Капитанские часы. В: Кузмин, М.: Проза, т. 8. Berkeley 1990, s. 340.

Капитанские часы М. Kuzmina ve světle tradic ruské prózy

их на пол. Затем, наступив каблуком на тонкую крышку, где вилась гирлянда «fleurs de Nice», плотно нажал, еще, и еще раз, пока стекла не брызнули и часы от страха не затикали. И в этом тиканьи послышалось капитану не то «Молитва девы», не то ария Макса, которую разыгрывала разучившимися пальчиками его мать, когда он мечтал подле нее, набегавшись по крапиве.»⁷

Kuzminova povídka tedy vykazuje stejný „přodorys“, jaký měla i povídka Gogolova: z pozice nikoli jednoznačně šťastného, ale přece jen vyrovnaného normálního, racionálně reflektovaného životního rytmu se před hrdinou otevírá jakási šance, která by mu mohla umožnit upevnit své postavení mezi ostatními, a tato šance se stane jeho cílem. Když má cíl nadosah, když má materiální znak cíle v rukou, když už se zdá, že nic nestojí v cestě, aby si hrdina plně vychutnal okamžik dosažení cíle a aby tento dobrý pocit přešel v trvalý stav, přijde zmar: jeho naděje jsou ztraceny, možnost něco na tom změnit neexistuje – nastává deziluze, pocit marnosti, ztráta budoucnosti, chybí už jen pomatení smyslů a honba za přízrakem viníka. Gogolova povídka má epilog z říše fantazie, Kuzmin nechává povídku neuzavřenu.

Tam, kde končí tematická podobnost s Gogolovou povídkou, začíná ve větší míře prosvítat to, co spojuje M. Kuzmina s A. P. Čechovem – až vražedná všednost. Podobně jako v Čechovových povídkách, i v Kuzminově próze je vše tak hrozně běžné, všední, nezajímavé (ani název města mu nestojí za to, aby je uváděl, tak je ono město stejně jako ostatní malá ruská města). Banální je i osud kapitána Matočkina: nebýt historiky z hodinkami, byla by jeho životní cesta zcela konformní. Slouží stejně jako druzí, povýšen by měl být na základě mechanického postupu po odsazení příslušného počtu let, jasně jsou dány stupínky kariérního žebříku, po kterých může stoupat, stejně jako jiní muži i on se žení. Jeho sňatek však není z velké lásky, je to sňatek snad až z únavy ze vztahu a z úcty k péči, která mu je poskytována, tak trochu sňatek, do kterého byl vmanipulován neustálou péčí a nadbíráním. Na konci se však onen formální vztah mění ve lhostejnost až pomstu – jak jinak si vysvětlit manželčinu nevěru a útěk za Kirjanovem? Povlnné tempo rozvíjení syžetu, důraz na detail, vypravěčská důslednost, spolehnutí se na náznaky a detaily, které se však následně proměňují v to podstatné, co mění osudy hrdinů. S Čechovem jsou si pak blízcí i v tom, že jejich vyprávěná realita je prsto složitostí. Vše se zdá být samozřejmé, jednoduché – i vypravěčovo hodnocení událostí jako by z textu vyplývalo samozřejmě – jen je jaksi v protikladu s tím, jak prostě a jednoduše je vše zdánlivě uspořádáno.

Kde se však Kuzmin od Čechova i Gogola odchyľuje, to je jeho vyprávěč. V pásmu vyprávěče najdeme u Kuzmina notnou dávku ironie. Nadhled, se kterým postavy i situace komentuje, jej posouvá snad ještě dále, než je Čechovova věcnost a jemné dávkování charakterologických detailů, jež poukazují na nedokona-

⁷ Кузмин, М.: Капитанские часы. В: Кузмин, М.: Проза, т. 8. Berkeley 1990, s. 356.

lost jednání a chování postav jeho povídek. Vypravěč v povídce Капитанские часы např. Domnu Ivanovnu charakterizuje takto: «Если хотите сравнить Домну Ивановну Захарчук, то, конечно, скорее всего это можно сделать с каким-нибудь произведением из теста: с куличом, бабой, или, наконец, пирогом с малиной, именно: пирог с малиной... Маленькие же полные, очень белые ручки походили живо на ручки красавиц восьмидесятых годов и казались предназначенными держать пахитоску и делать быстрые округленные жесты во время споров о женской свободе. Разумеется, Домна Ивановна пахитос не курила и о женской свободе, если и имела свои практические мнения, то никогда не рассуждала. Вообще, она рассуждала о предметах только самых обыкновенных, к каким никак нельзя причислить женскую свободу, говорила обстоятельно и рассудительно, голос имела вкрадчивый и мелодический; впрочем, это был, так сказать, ее нормальный и официальный голос, в моменты же сильного подъема и душевных эмоций, которых тщательно избегала Домна Ивановна и которые чаще всего ею овладевали при объяснениях с ее работницей Маврой, ее голос, не теряя своей мелодичности, приобретал металл и известную повелительность.»⁸ Tendence k nepřímému popisu, porovnávání, snaha ponechat čtenáři právo na nalézání, uhadování pravého významu slov, tendence podat charakteristické detaily a teprve jejich skládáním vytvořit ucelenější obraz jako by propojovala právě Gogola a Čechova a ukazovala, u koho bral Kuzmin hodiny.

Zatímco svět Gogolových próz, jak ukázal I. Pospíšil, pracuje s jakýmsi iracionálním, osudovým „stínem“ za tím, co je zjevné, zatímco svět Čechovových povídek uvádí do světa podivných sociálních vztahů „z tohoto světa“, které jsou však skryty v lidských předsudcích, omezenosti či v jejich naturelu, povaze, Kuzminův svět, ve kterém se jeho postava pohybuje, neobsahuje tak silně tematizované imanentní tajemství světa či prázdnotu vesmíru, ale ani jakési podvědomé podřizování se sociálním předsudkům či vzorcům chování. Kuzmin do děje uvádí iracionalitu všední, nikoli však méně osudovou. Jestliže se hrdinové Gogolových próz střetají s čímsi tajuplným, co není z tohoto světa (asi nejostřeji je to patrné v povídce Hoc) a co člověk nezpůsobuje, jestliže Čechovovi hrdinové realizují určité sociální vzorce, které se v jejich vědomí a podvědomí otiskly a ze kterých nedokáží uniknout (ať již proto, že nechtějí, anebo proto, že jejich pokus ztroskotává), u Kuzmina je tomu jinak: osud kapitána Matočkina je plně v rukou lidských jedinců, kteří jsou však jeho vědomí skryti, ačkoli o něm rozhodují. Osud je tak v rukou administrativní mašinerie, kterou sice tvoří lidé, ale jejich rozhodování je na skutečných skutecích konkrétních lidí nezávislé. Stačí jakýkoli drobný posun, jakákoli (byť nepravdivá) indicie, a mašinerie mechanisticky aktivuje pouze formální zásady. O člověku je rozhodnuto, aniž ví, kdo, na základě čeho,

⁸ Кузмин, М.: Капитанские часы. В: Кузмин, М.: Проза, т. 8. Berkeley 1990, s. 314.

Капитанские часы М. Кuzmina ve světle tradic ruské prózy

s jakým principiálním odůvodněním tak učinil. Fatální je nemožnost toho, aby takové rozhodování jedinec ovlivnil – je vůči mašinérii bezbranný – sice ještě ne tak, jako Kafkovi hrdinové, ale přece již na téže trajektorii. Kuzmin tak využívá formální i tematické tradice velikánů ruské literatury, propojuje je navíc s novým možným úhlem pohledu na to, co se může jedinci jevit a do jeho života zasahovat jako osudové; je to však jiný typ osudovosti odpovídající jiné době, jiným reáliím, jinému způsobu a místu, kde probíhá rozhodování o jedinci – je to osudovost daná podřízením jedince anonymizovanému administrativnímu systému.

